

ATEBETÜ'L-HAKÂYIK'TA BİR EMİR EKİ

Vugar SULTANZADE*

ÖZ

Atebetü'l-Hakâyık'ta teklik ikinci şahıs emir kipi için üç farklı morfem kullanılmıştır. Bunlardan biri sıfır morfem (eksiz biçim), ikincisi *-GII*, üçüncüsü ise *-A* morfemidir. İlk iki biçimden hem *Atebetü'l-Hakâyık*'ta hem diğer Karahanlı Türkçesi kaynaklarında üçüncüye nazaran daha çok istifade edilmiş ve emir kipi söz konusu olduğunda literatürde de bunlara daha çok yer verilmiştir. Üçüncü morfemi ise ayrıca ele alan bir araştırma bugüne kadar yapılmamıştır. Makalede işte bu morfem araştırmaya tabi tutulmuştur. *-A* morfemiden genellikle kuvvetlendirme veya pekiştirme edatı olarak bahsedilmiştir. Ancak *Atebetü'l-Hakâyık*'taki ve diğer kaynaklardaki örneklerde görüldüğü üzere, *-A* eki (*-GII* eki gibi) bir emir pekiştirme değil, emir yumuşatma işlevine sahiptir. Emir kipi (*imperatif*) sadece emir, buyruk belirtmez; rica, öneri, tavsiye vs. de belirtir. *Atebetü'l-Hakâyık*'taki örneklerde *-A* eki her zaman tavsiye, nasihat işlevinde ve ayrıca, sadece ikinci şahıs emir için kullanılmıştır. Bu sınırlama, morfemin edat değil, bir emir eki olduğunu gösteren başlıca kanıttır. Makalede diğer kanıtlar da sunulmuş, morfemin gerçek *a* edatından farkları sıralanmıştır. Söz konusu ekin etimolojisi, tarihî seyri ve çağdaş dönemde tespit edilen izlerinin kullanımı ve işlevleriyle ilgili, Karahanlı dönemiyle karşılaştırılarak verilen bilgiler makalede ayrıca yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Atebetü'l-Hakâyık*, Karahanlı dönemi, Emir kipi, *-A* eki, *-AnA* morfemi

ABSTRACT

Atebetü'l-Hakayik contains three different morphemes for the second singular imperative. One of them is zero (null) morpheme, second one is *-GII*, and the third one is *-A*. The first two morphemes have been used much more than the third one in *Atebetü'l-Hakayik*, as well as in the other sources of the Qarakhanid period; and moreover, the related literature deals generally with them when the imperative mood is in question. The third morpheme has not been approached as a special study until today. The article deals just with this morpheme. The morpheme *-A* treated generally as an emphatic or intensive particle. But as we see in *Atebetü'l-Hakayik* and other sources, the morpheme *-A* (as well as the suffix *-GII*) was used for softening rather than for strengthening the order. The imperative mood does not mean just an order, a command; it includes also request, suggestion, recommendation and other functions. In the examples from *Atebetü'l-Hakayik*, the

---

* Prof. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Gazimağusa, KKTC, ORCID: 0000-0003-3587-9281, E-posta: vugar.sultanzade@emu.edu.tr

suffix *-A* is always used in a suggestion and advice function, and besides, for just for the second singular imperative. This limitation is the main proof that the morpheme is rather an imperative suffix than a particle. The article, where the differences between this morpheme and the real *A* particle are listed, presents other proofs as well. Information about the etymology and historical development of this suffix, as well as information on the use and functions of its traits in our days is also given in the article in comparison with the Qarakhanid period.

Keywords: *Atebetü'l-Hakâyik*, Qarakhanid period, Imperative mood, the suffix *-A*, the morpheme *-sAnA*

Atebetü'l-Hakâyik'ta teklik ikinci şahıs emir kipi için aşağıda örnekleri verilen üç farklı morfem kullanılmıştır:

a) Sıfır morfem (eksiz biçim):

sözün boşlag *ıdma* yığa *tut* tiliñ (Arat 1992: 51)

'sözünü başıboş bırakma, sıkı tut dilini';

uqup *sözle* sözni ivip *sözleme*

sözün *kizle* kidin başın *kizleme* (Arat 1992: 69)

'düşünerek sözünü söyle, aceleyle söyleme; sonra başını saklamayasın diye sözünü sakla'.

b) *-GIl* morfemi:

tiliñ bekte *tutgıl* tişin sınmasun (Arat 1992: 51)

'dilini muhafaza altında tut, dişin kırılmasın';

aya dost biliglig izin *izlegil*

çalı sözleseñ söz bilip *sözlegil*

aķı erni *öggil* öger erse sen

baħılga katıg ya oķun *kezlegil* (Arat 1992: 58)

'ey dost, bilgili izini izle; eğer söz söylesen, bilerek söyle; översen, cömert adamı öv; hasisi sağlam yay okla mişan al'.

c) *-A* morfemi:

tili yalğan erdin yıraķ tur *teze* (Arat 1992: 51)

'dili yalan adamdan uzak dur, kaç';

isiz kılğan erke sen edgü *kıla*

keremniñ başı bu erür ked *bile* (Arat 1992: 67)

'kötülük yapan adama sen iyilik yap; keremin başı budur, iyi bil'.

İlk iki biçimden hem *Atebetü'l-Hakâyik*'ta hem diğer Karahanlı Türkçesi kaynaklarında üçüncüye nazaran daha çok istifade edilmiş ve emir kipi söz konusu olduğunda literatürde de bunlara daha çok yer verilmiştir. Üçüncü morfemi ise ayrıca ele alan bir araştırma bugüne kadar yapılmamıştır. Bu araştırmanın amacı işte söz konusu morfemi incelemek, onun etimolojisini netleştirmek, *Atebetü'l-Hakâyik* başta olmak üzere Karahanlı Türkçesindeki işlevini, statüsünü belirlemek ve çağdaş Türk lehçeleri ve ağızlarında izlerini ortaya koymaktır.

Etimolojisi

-A morfeminin Türkçede ne zamandan beri var olduğunu söylemek imkânsızdır. Orta Türkçe döneminde *Atebetü'l-Hakâyık* dışında başka eserlerin de dilinde geçtiğini görüyoruz. Meselâ, *Kutadgu Bilig*'de:

anımda adın yok saña küç *bile* (Arat 1991: 145); biliglig bilig birdi bilgin *köre*; köni çın kişi bolsa közke *süre* (Arat 1991: 190); ölüm buzdu kıldı kara yir *köre* (Arat 1991: 379); et özni kısa tut havanı *basa* (Arat 1991: 458); tünekte erey kolma könlün *tüze* (Arat 1991: 481); ölümde oza yan özünji *yıga* (Arat 1991: 567); vs.

Teklilik ikinci şahıs emir kipinin ekli ve eksiz biçimlerini kıyaslayan M. Ergin'e (2000: 306) göre, "*ashında yalnız ekli şeklin var olduğu, eksiz kullanışın sonradan ortaya çıktığı muhakkaktır.*" Ancak böyle bir kesin hüküm verilerle ispatlanmamakta ve ispatlanmamaktadır. Dilde bir X unsurunun yerini hâlâ kullanılmakta olan bir Z unsuru almışsa, genellikle, "X'in Z'den eski olduğu muhakkaktır" söylenebilir. Emir biçimlerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. *Atebetü'l-Hakâyık'ta* da görüldüğü üzere, emrin ekli ve eksiz biçimleri paralel kullanılmıştır. Durum, bence, M. Ergin'in iddia ettiğinin tersidir: Emrin eksiz biçimi en eski, orijinal biçimdir. Türk dil ailesinin tamamında ve Altay dillerinde emrin bu biçimi mevcuttur. Böyle bir ortak özellik, eksiz biçimin proto-Altay döneminde de var olduğuna işaret eder.

G. J. Ramstedt'e (1957: 50) göre de, emir kipinin ekli biçimleri sonradan ortaya çıkmış ve eksiz biçimin ifade ettiği kesin ve kaba emri yumuşatmak için, özellikle de rica ve tavsiye işlevlerinde kullanılmıştır. O, Tunguz dilindeki *-kal*, *-kel* ve Kore dilindeki *-kera* eklerinin en eski Türk abidelerinin dilinde dahi kullanılmış *-Gil* ekiyle ortak kökenli olduğunu tahmin etmektedir (Ramstedt 1957: 49-50). W. Kotwicz (1953: 189) de Moğolcada ikinci şahıs kipini *-kal* olarak göstermiştir A. Caferoğlu'na (1971: 1) göre ise, *-Gil* biçimi "*Türk dili gelişmesinin V-X. yüzyılları kapsayan eski Türkçe adı altındaki üçüncü aşamasında*" ortaya çıkmıştır.

Tarihî metinlerde emrin *-A* biçiminin fiil tabanına başka ekler üzerinden birleştiğini görüyoruz: *kel-se-ng-e!* (Sertkaya 1989: 340). Diğer Altay dillerinde böyle bir emir eki yoktur. Bu biçim herhâlde başka bir unsurun sonradan emir işlevinde kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır. Genellikle bu unsurun bir edat olduğu tahmin edilmektedir. Hatta *-A* morfeminin Orta Türkçe döneminde var olduğunun not edildiği ve örnekler gösterildiği makale ve kitaplarda, emir ekleri sırasında ele alınsa da ondan genellikle edat olarak bahsedilmiştir (Argunşah 2011: 51; Hacıeminoğlu 1996: 190). Ben bu morfemin kökeninin Eski Uygurcada gördüğümüz *-A* vokativ ekine dayandığını düşünüyorum. Benzer düşünce daha önce Osman Fikri Sertkaya (1989: 340, 351) tarafından morfem analizlerine katılmadığım iki tür örnekle ilgili olarak dile getirilmiştir. Eski Uygur metinlerinde *-a* / *-e* eki yaygın olarak hitap işlevinde kullanılmıştır. Meselâ, *Altun Yaruk'ta*:

Ay ere 'ey kişi' (Kaya 1994: 64);

Ay buyruka 'ey kumandan' (Kaya 1994: 327);

Ay içilerime 'ey kardeşlerim' (Alyılmaz 1998: 37).

Vokativ ekinden emir ekine işlev kayışı doğal ve kolaydır, çünkü her ikisi ikinci şahsa hitaben kullanılır. Ekin her iki işlevde kullanımı zorunlu olmamıştır, yani hitap da teklik ikinci şahıs emir kipi de eksiz biçime sahiptir. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta bu ek mısra sonunu kafiyeye uygun şekilde bitirmek için kullanılmıştır.

Edat mı, Emir Eki mi?

-A unsuru genellikle edat olarak kabul edilmektedir (Ergin 2000: 308). Me-seleye böyle bir yaklaşımın mantığı şudur: -A eki olmadan da fiil kökü veya gövdesi zaten emir belirtir; dolayısıyla, söz konusu morfemi bir pekiştirme unsuru olarak görmek gerekir.

Ancak başka bir bakış açısıyla söz konusu -A ekinin, kökeni edat olsa dahi, Karahanlı döneminde bir emir morfemi özelliği taşıdığını iki hususa dayanarak söylemek mümkündür.

a) -A ekinin fiil tabanında hiçbir anlam değişikliğine yol açmadığını, sadece anlamı pekiştirdiğini iddia etmek doğru olmaz. Bu ek, kuvvetlendirme edatlarından farklı olarak, bir pekiştirme işlevine sahip değildir. Ek, emri pekiştirmez, tam tersi, onun kesinliğini hafifletir, emre farklı bir renk katıyor. *Atebetü'l-Hakâyık*'taki örneklerde -A eki her zaman tavsiye, nasihat işlevinde kullanılmıştır. Meselâ:

isiz kılğan erke sen edgü *kıla*

keremniñ başı bu erür ked *bile* (Arat 1992: 67)

'kötülük yapan adama sen iyilik yap, keremin başı budur, iyi bil.'

Tabii, sırf buna dayanarak -A ekine "tavsiye" morfemi denemez. Evvela, tavsiye, sonuç itibarıyla emir kipinin işlevlerinden biridir. Bilindiği üzere, emir kipi (*imperatif*) sadece emir, buyruk bildirmez; rica, öneri, tavsiye vs. de belirtir. İkincisi, tavsiye işlevi her zaman bu ekle ortaya çıkmaz, eksiz biçim ve -*gil* morfemi de tavsiye, nasihat ifade edebilir.

b) En önemlisi, *Atebetü'l-Hakâyık*'taki ve diğer kaynaklardaki örneklerde görüldüğü üzere, bu unsur sadece teklik ikinci şahıs emir işlevinde kullanılmıştır. Gerçek edatlarda böyle bir sınırlama söz konusu olamaz. Ayrıca, bu unsur diğer şahıslara dair emir ekleriyle bütüncü dağılım ilişkisi içindedir. Böyle bir ilişki ancak aynı paradigmaya dâhil morfeimler arasında olur.

Söz konusu morfemin sadece ikinci şahıs emirle sınırlanmış olması, morfemin edat değil, bir emir eki olduğunu gösteren başlıca kanıttır. Bazı araştırmalarda (Ata 2013: XXVII; Argunşah 2011: 53) morfemin teklik üçüncü şahıs emir ekiyle de kullanıldığı iddia edilmektedir. Bunun için *Kur'anın* Türkçeye ilk tercümelerinden Rylands nüshasında geçen aşağıdaki örnekler gösterilmektedir: *çıkarma-suna* R 31/89a1, *kör-süne* R 38/30a1¹, *kılma-suna* R 38/63a3, *kıl-suna* R 38/63a3. Ancak buradaki morfem yukarıda bahsedilen morfemle sadece şekil benzerliğine sahiptir, onların işlevleri birbirinden çok farklıdır. Bu araştırmanın konusu olan -A eki emrin kesinli-

¹ Ata 2013: XXVII'de kelimenin geçtiği yer yanlışlıkla R 38/30b1 olarak gösterilmiş; aynı yanlış, Argunşah 2011: 53'te tekrarlanmıştır.

ğini hafifletmek için kullanılır, emrin nezaket biçimidir; nasihat, tavsiye, öneri işlevindedir. Rylands nüshasında söz konusu olan -A morfemi ise uyarı, tehdit işlevindedir; emri bu açıdan pekiştiren edattır. Örneklerin geçtiği cümlelerde onun vasıtasıyla Allah'ın emrinin kesinliği vurgulanmıştır. İlgili ayetlerin meâline bakıldığında bu, açık şekilde görülmektedir:

Tâhâ 117 *Aydımız: ey Âdem her-âyine bu yağı erür saña hem seniñ cüftüne, çıkarmasun-a sizni uşmağdın, emgegey sen* (Ata 2013: 71): *Biz de dedik ki: "Ey Âdem! Haberin olsun bu, sana ve eşine düşmandır, sakın sizi cennetten çıkarmasın ki, sonra bedbaht olursun* (Yazır 2004: 321).

Haşr 18 *Ey anlar kim taptılar, korkuñlar Tañrıda, körsün-e et-özni ne kim ilgerü ıdtı yarınka, korkuñlar Tañrıda, ol Tañrı bilgen ne kim kılur sizler* (Ata 2013: 147): *Ey iman edenler! Hep Allah'tan korkun ve kişi yarın için önceden ne göndermiş baksın. Hep Allah'tan korkun çünkü Allah ne yaparsanız şüphesiz haberdardır* (Yazır 2004: 549).

Münâfikûn 9 *Ey anlar kim taptılar, meşğül kılmasun-a sizniñ mällarınıñ hem 'ayällarınıñ Tañrınıñ yâdındın, kim kılsa anı, bu öğür olar ziyânlığlar turur* (Ata 2013: 152): *Ey iman edenler! Sizleri ne mallarınız, ne evlatlarınız Allah'ın zikrinden alıkoymasın ve her kim öyle yaparsa işte onlar hüsrana düşenlerdir* (Yazır 2004: 556).

Talâk 7 *Hezine kılson-a keñlik idisi keñlindin, kimnüñ tarusa anıñ üze anıñ rüzisi, hezine kılson andan berdi aña Tañrı* (Ata 2013: 154): *Genişliği olan genişliğinden infak etsin, rızkı dar olan da Allah'ın ona verdiğiinden infak eylesin!* (Yazır 2004: 560).

Söz konusu iki -A unsurunun çağdaş dönemdeki izleri de onların farklı morfemler olduğunu ortaya koyuyor. Bunun bariz örneği Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında görülmektedir. Bu ağızlarda hem -A emir eki hem de A kuvvetlendirme edatı vardır. Onlar birbirinden net olarak ayrılır. Aralarındaki farklar şöyle sıralanabilir:

- 1) -A emir eki büyük ölçüde arkaikleşmiş ve tek başına olarak sadece *al-* fiili ve Bakü ağızında *gel-* fiili ile kullanılır: *ala, gələ*. A edatının kullanımında ise bir sınırlama yoktur.
- 2) Emir eki olan -A sadece 2. şahısta kullanılır, hâlbuki A edatı başka şahıslarda da ve hatta emir kipi olmadan da ortaya çıkabilir; meselâ: *tutsun a* 'muhakkak tutsun'; *tutmasın a* 'sakın tutmasın'; *aldım a* 'aldım (haberini olsun)'
- 3) A edatı uyarı işlevinde kullanılır, -A emir ekinin böyle bir işlevi yoktur.
- 4) Emir eki kalınlık-incelik olarak ünlü uyumuna bağlıdır ve buna binaen iki şekilde ortaya çıkar: *-a* ve *-ə* (*ala! gələ!*). Edat ise herhangi bir ünlü uyumuna bağlı olmayıp kalın sıradan tek şekle sahiptir: *a* (*gəl a!*).
- 5) Emir eki kısa ünlüden ibarettir, edat olan *a* ise uzun telaffuz edilir.
- 6) Emir morfemi -A vurgu almayan ektir, vurgu kökteki ünlü üzerinde kalır: *ála*. Edat olan *a* ise vurguludur, vurguyu kendi üzerine çeker: *al á!*

Eğer bu emir morfemi -A gerçekten bir edat olsaydı, yukarıda sıralanan farklar olmazdı. Tarihî sürecin bile yok edemediği bu farklar, şekil benzerliğine rağmen, söz konusu iki unsurun dil mentalitesinde farklı yerlere sahip olduğunu gösterir.

Çağdaş Dönemde İzleri

Azerbaycan Türkçesi ağızlarında yukarıda bahsedilen emir eki, sadece iki fiil köküyle de olsa, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta gördüğümüz -A ekini yaşatmaktadır. Rize ili ağızlarında ekin yalnız *et-* fiili çerçevesinde kaldığı gösterilmekte, ancak bunun "*et-* fiili ile *eyle-* fiilinin biçim ve anlam yönünden kaynaşmasıyla doğmuş bir kuruluş olabileceği" de not edilmektedir (Günay 2003: 172)

Türkçede teklik ikinci şahıs emir için kullanılan bir morfem daha vardır: -*sAnA*. Bu morfemin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır (Yazıcı Ersoy 2011: 68-72; Karahan 2012), ancak genellikle onun ek birleşmesinden meydana geldiği varsayılır: -*sA + n + A*. (Tenişev 1988: 341; Ergin 2000: 310; Sertkaya 1989: 340). Burada asıl emir yükünü taşıyan, doğal olarak -*sA* şart unsuru değil, -*A* unsurudur. Bu unsorda da araştırmamızın konusu olan eski -*A* vokativ-emir ekinin izini görüyoruz. Her ikisi genel anlamda emir belirtse de, -*A* ve -*sAnA* morfemleri arasında işlev farkı vardır. -*A* ekinden farklı olarak, -*sAnA* tekit, serzeniş-kınama (Gülsevin 2017) gibi nezaket içermeyen (Underhill 1976: 422-423) bir emir bildirir. Tarihî süreç ve özellikle de -*sA* ile beraber kullanılması -*A* ekinde bu farkı meydana getirmiş olabilir. Meselâ, Kumukçada -*gll* eki de tarihî süreç içinde anlam kötüleşmesine uğrayarak "küfür, nefret, iğrenme" işlevli emir belirtir (Caferoğlu 1971: 6). Söz konusu -*A* unsuru çokluk ikinci şahıs emir morfemlerinden -*sAnIzA* (-*sA + nIz + A*) içinde de yer almaktadır.

-*A* eki, Karahanlı dönemindeki işlevini değiştirmeden, bulunduğu ağızlarda her fiille kullanılabilen -*GlnAn* emir ekinin içinde de kalmaktadır. Teklik ikinci şahıs emir ekleri -*Gll* / -*Gln* ve -*A* hemen hemen aynı işleve sahiptir. *Atebetü'l-Hakâyık*'a nazaran daha geniş dil malzemesine sahip *Kutadgu Bilig* -*Gll* ve -*A* eklerinin Karahanlı Türkçesi döneminde birleşik yapı meydana getirerek bir arada kullanıldığı da göstermektedir:

Ayur tur kadaşın gürin körgile,

Ziyaret kılıp sen yana yangıla (Arat 1991: 6298)

'bir de ekledi: kardeşinin mezarını bir gör, ziyaret edip yine geri dön'.

Ahmet Caferoğlu (1971: 7) bu birleşik yapının Kırgız Türkçesinde -*ğıla*, -*ğula* (Batmanov 1939: 47) şekline girdiğini ve yayım tarihini 1951 olarak gösterdiği *Grammatika Başkirkogo Yazıka (Başkurt Dilinin Grameri)* adlı kitaba dayanarak, Başkurtçada -*kıla*, -*kele*, -*gıla*, -*gele* kalıbına döküldüğünü iddia eder. Ancak N. K. Dmitriyev'in 1948 yılında yayımladığı söz konusu *Başkurt Grameri*'nde böyle bilgiye rastlamadık. Kırgızcadaki eke gelince, bu ek teklik değil, çokluk ikinci şahıs bildirir (Davletov-Kudaybergenov 1980: 161), işlevinde nezaket veya saygı belirtme söz konusu değildir ve yapısı da, bu konuyu ele alan bir araştırmamızın (Tolkun 2009: 2166-2169) sonuçların-

dan belli olduğu üzere, *-gll* ve *-A* eklerinden farklı iki ekin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Söz konusu birleşik yapıya *-gile* ve *-gine* olarak çağdaş dönemde Güney Azerbaycan ağızlarında rastlanmaktadır: *çalgile, baxgile, vérgile, olgile; vérgine, déyne* (<*dé-yin-e* <*dé-gin-e*) (Sarıkaya 2009: 152). Ancak günümüzde gerek Güney gerekse Kuzey Azerbaycan Türkçesi ağızlarında morfem esas itibarıyla *-glnAn* <*-gln+A(n)* olarak varlığını sürdürmektedir. Morfem bu ağızların çoğunluğunda ünlü uyumuna bağlı olmadan tek biçimde, *-ginen* biçiminde kullanılır. Ses olayları sonucu morfemin *-ynen, -iynen, -nen, -gunan, -uynan* vd. şekilleri de görülür. Kars, Çıldır, Iğdır, Ahlat yöresini ayrı tutarsak, Anadolu'da bu morfeme pek tesadüf edilmez. Ancak Kırşehir'e bağlı Dulkadirli ağızında morfem genel olarak *-gllen* biçiminde kullanılır (Sarıkaya 2009: 153-155).

Morfemin *-gln* ve *-A* eklerinin birleşmesinden oluştuğunu görmeyi engelleyen temel sebep, A. Caferoğlu'nun (1971: 7) ifadesiyle "bir türlü aydınlatılamayan son *n*" sesidir. Nasıl ortaya çıktığı açıklanamayan böyle sesler çoğu zaman "türeme sestir" veya "pekiştirme, tekit unsurudur" diye geçiştirilir. Bahis konusu *n* sesi de bu tür yaklaşımlardan nasibini almıştır (Caferoğlu 1971: 10; Sarıkaya 2009: 148). Ancak bu ses türemesinin sebebi açıklanmadığı gibi, pekiştirme varsa bile bunun neden *n* sesiyle ortaya çıktığı izah edilmez.

Eski dönemlerde Türk dilinin ses sisteminde nazal ünlülerin var olduğunu ileri süren teori (Sultanzade 2014; 2016) kabul edilirse, bu *n* sesinin ortaya çıkışı çok basit şekilde açıklanabilir. Çağdaş Türk ağızlarındaki biçimler, emir morfemi olan *-A* ekinin nazal ünlüden oluştuğuna işaret ediyor. Nazal ünlü sistemi arkaikleşerek kaybolunca bu ünlü, yanında *n* varmış gibi algılanmaya başlamıştır. Horezm (Altın Ordu) ve Kıpçak Türkçesi metinlerinin bazılarında *-sAnA* ekinin *-sAnAn* olarak kullanılmasını (Sertkaya 1989: 336-337) da ben buna bağlıyorum.

Sonuç

1. *Atebetü'l-Hakâyık*'ta ve genel olarak Karahanlı döneminde teklik ikinci şahıs emir için eksiz biçim ve *-gll* eki yanında bir *-A* morfemi kullanılmıştır.

2. Morfem emir kipinin nasihat, tavsiye işlevine sahiptir.

3. Bu ekin kökeni daha önceki dönemlere dair metinlerde görülen *-A* vokativ morfemine dayanmaktadır.

4. *-A* morfemi Karahanlı döneminde emir paradigmasının bir unsuru olarak işlem görmüştür.

5. Morfem çağdaş dönemde Azerbaycan Türkçesi ağızlarında iki fiille ve Rize ili ağızlarında bir fiille kullanılır. Ayrıca, sırasıyla teklik ve çokluk ikinci şahıs emir ifade eden *-sAnA* ve *-sAnlZA* eklerinin sonundaki *A* unsuru bu morfemin izlerini taşımaktadır. Azerbaycan Türkçesi ve bazı Anadolu ağızlarında teklik ikinci şahıs emir belirten *-glnAn* <*-gln+A(n)* ve *-gllAn* <*-gll+A(n)* eklerinin içinde de söz konusu morfem varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- ALYILMAZ Cengiz (1998) "Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. Sayı 10*: 35-41.
- ARAT Reşid Rahmeti (haz.) (1991). *Kutadgu Bilig I. Metin. 3. baskı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT Reşid Rahmeti (haz.) (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARGUNŞAH Mustafa (2011). "Karahanlı Türkçesindeki Emir Ekleri Üzerine". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 45-60.
- ATA Aysu (haz.) (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BATMANOV İ. A. (1939). *Grammatika Kirgizskogo Yazıka*. Frunze-Kazan: Kirgizgosizdat.
- CAFEROĞLU Ahmet (1971). "Türkçemizdeki -ğil ve -gil Emir Eki". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1971*: 1-10.
- DAVLETOV Samak – Sarıbay KUDAYBERGENOV (1980). *Azırkı Kirgız Tili Morfologiya*. Frunze: Mektep Basması.
- DMİTRİYEV N. K. (1951) *Grammatika Başkirskogo Yazıka*.
- ERGİN, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- GÜLSEVİN Gürer (2017). "Türk Yazı Dillerinde 2. Teklik Kişi "Serzeniş-Kınama" Kipliği ve İşaretleyicileri". *Zeynep Korkmaz Armağanı (Ed. Leyla Karahan)*. Ankara: Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- GÜNAY Turgut (2003). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN Leylâ (2012). "Ağız Verilerinin Etimoloji Çalışmalarına Katkısı: "söylesâne" Örneği". *Dil Araştırmaları. Sayı 10 Bahar*: 9-15.
- KAYA Ceval (1994). *Altun Yaruk*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- KOTWICZ Wladislaw (1953). *Studia nad Językami Ałtajskimi*. Kraków: Nakł. Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego.
- RAMSTEDT G. J. (1952). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft. Formenlehre*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- SARIKAYA Mahmut (2009). "Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine". *Türklük Bilimi Araştırmaları, XXV-Bahar*: 145-157.
- SERTKAYA Osman Fikri (1989). "-AN/-EN Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine". *TDAY Belleten*: 335-352.
- SULTANZADE Vugar (2014), "Zamir n'sinin Kaynağı Üzerine". *Dil Araştırmaları. Sayı 15 Güz*: 95-104.

- SULTANZADE Vügar (2016), "Bir daha Zamir n'sinin Kökeni ve Nazal Ünlü Hakkında". *Dil Araştırmaları. Sayı 18 Bahar*: 7-16.
- TENİŞEV E. R. (1988). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov*. Moskva: Nauka.
- TOLKUN Selahattin (2009). "Kırgızca -GXLA Ekinin Menşei". *Turkish Studies: International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish and Turkic. Volume 4 /3 Spring*: 2159-2170.
- UNDERHİLL Robert (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge: The MIT Press.
- YAZICI ERSOY Habibe (2011). "Başkurt Türkçesinde -sX ve -hAnA Kiplik İşaretleyicileri". *Dil Araştırmaları. Sayı 8 Bahar*: 51-76.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi (2004). *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*. İstanbul: Ravza Yayınları.